

XIV—XVIII դարերի հայ մշակութային կյանքն իր տրոհվածությամբ, բազմաթիվ կորուստներով, ինչպես և մեծ ջանքեր պահանջած հաջողություններով, լիովին արտացոլում էր պատմական դժվարին այդ ժամանակաշրջանը։ Նախորդ դարդացած ֆեոդալիզմի ժամանակաշրջանի մշակույթի հետ համեմատած, **XV—XVI** դարերում անկում ապրեց գիտությունը, փիլիսոփայությունը, արագ խամրեց ու վանական անապահով խցերում պարփակվեց պարոնյական դործը։ Երբեմնի բարձրարժեք ու մեծածավալ պատմագրական երկերին եկան փոխարինելու համեստ կրթական պաշար ունեցող շարքային գրիչների հիշատակարանները և մանր ժամանակագրությունները։

Առավել մեծ էր վայրէջքը մշակույթի այն ասպարեզներում, որոնք անմիջականորեն կապված էին նյութական շոշափելի միջոցների ու պատվերների հետ՝ ճարտարապետություն, նկարչություն, կիրառական արվեստի և նյութական մշակույթի այլ բնագավառներ։

Տվյալ ժամանակաշրջանի հայկական մշակույթի վիճակն ու զարգացման բնթացքը բնորոշելիս անհրաժեշտ է, սակայն, նշել, որ անկման երևույթները հավասարապես չեն տարածվում բոլոր դարերի ու մշակույթի բոլոր բնագավառների վրա։ Ժամանակագրական առումով ամբողջ այդ շրջանը բաժանվում է երեք խոշոր հատվածի։

1. **XIV** դարի երկրորդ կես—**XV** դարի 40-ական թվականներ. այս՝ շուրջ հարյուրամյա ժամանակամիջոցում արդեն հստակ նկատվում են անկման նշաններ մշակույթի որոշ ճյուղերում (պատմագրություն, ճարտարապետություն, մանրանկարչություն և այլն)։ Սակայն սոցիալ-տնտեսական ծայր առտիճանի քայքայման հարաճուն պրոցեսի պայմաններում նույնիսկ հայկական մշակույթի մի քանի ճյուղերում դեռ պահպանվում են նախորդ դարերի ավանդույթները և գիտության բարձր մակարդակը։ Առաջին հերթին այստեղ նկատի պետք է ունենալ Տաթևի և Մեծոփի դպրոցների գիտական ու մանկավարժական մեծ ավանդը, այդ դպրոցների հարկի տակ ստեղծված Հովհան Որոտնեցու և Գրիգոր Տաթևացու մեծարժեք փիլիսոփայական երկերը, Մատթեոս Ջուղայեցու, Թովմա Մեծոփեցու և Հակոբ Ղրիմեցու գիտական ու մեկնողական ստեղծագործությունները։

2. **XV** դարի երկրորդ կես—**XVI** դարն ամբողջությամբ՝ մշակույթի ամենախոր անկման ժամանակաշրջան։ Այս ժամանակամիջոցում չեն ստեղծվել պատմագրական, փիլիսոփայական և տեսական բնույթի այլ ուշագրավ երկեր։ Մշակութային ամուլության այս մթնոլորտում որպես բացառիկ երևույթ է դիտվում բնագետ-բժիշկ Ամիրդովլաթ Ամասիացու ստեղծագործությունը։ Հայկական բնաշխարհում տիրող թանձր խավարը որոշ չափով աշխատում են փառատել գաղթօջախների մտավորականները։ Վենետիկում և ապա Կ, Պոլսում սկիզբ է առնում հայ տպագրությունը։

3. XVІІ—XVІІІ դարեր. հրկդարյա այս շրջանում մշակութային տնկման առաջն առնելու ջանքերը, ինչպիսի Հայաստանում, այնպես էլ դավթալայրերում, վեր են ածվում հոգևոր զարթոնքի, ընդհատված ավանդույթների վերականգնման և ի վերջո մշակութային վերելքի, որ կատարվում է հվյուրական մշակույթի, գիտության բարերար ազդեցությամբ: Համեմատաբար խաղաղ ու քաղաքական-տնտեսական ավելի բարենպաստ պայմաններում ստեղծվում կամ վերականգնվում են խոշոր կրթական կենտրոններ, կառուցվում են մի շարք աշքի ընկնող ճարտարապետական կոթողներ: Իր դարն ապրած մանրանկարչության փոխարեն արվեստի ուսպարեզում առաջատար տեղ են գրավում հաստոցային գեղանկարչությունը և որմնանկարչությունը: Իրենց դիրքերն են վերականգնում պատմագրությունը և փիլիսոփայությունը: Միջնադարյան մշակույթի ընդհատված ավանդույթների վերականգնման հետ մեկտեղ սկիզբ է առնում ազգային-ազատագրական շարժումների և հայ առևտրական բուրժուազիայի գաղափարախոսությունը, որն իր դրսևորումն է գտնում ինչպես գրականության և արվեստի մեջ, այնպես էլ փիլիսոփայական ու սոցիալ-քաղաքական ուսմունքներում: Այս ժամանակաշրջանի վերջում ծավալվում է Մադրասի բուրժուա-լուսավորական և Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության գրական-մշակութային գործունեությունը, որն ազդարարում էր միջնադարի ավարտը և մշակութային կյանքում նոր դարաշրջանի սկիզբը:

XIV—XVІІ դարերի հայ մշակույթի այս առավել ընդհանուր և բնորոշ գծերը նշելով, այնուհանդերձ պետք է շեշտել, որ անկումն ու տեղատվությունը համատարած չեղավ հոգևոր գործունեության բոլոր ասպարեզներում: Խոսքն այստեղ առաջին հերթին վերաբերում է գեղարվեստական գրականությանը, մասնավորապես քնարերգությանը: Չնայած երկրի և ժողովրդի ողբերգական վիճակին, այն ոչ միայն պահպանեց նախորդ շրջանի քաղաքացիական ու անհատական լիրիկայի մոտիվները, այլև բռնեց աշխարհականացման ուղին, երգեց հասարակ մարդկանց թախիծն ու սերը, հայրենիքի կարոտն ու պանդուխտի տվայտանքը: Կրթված ընտրյալներին մատչելի գրաբարը գեղարվեստական գրականության մեջ իր դիրքերը զիջեց կենդանի խոսակցական աշխարհաբարին:

Տվյալ ժամանակաշրջանի մշակութային կյանքի լուսավոր էջերից է նաև հայկական տպագրությունը, որն հկավ փոխարինելու մարող գրչական արվեստին: Հակոբ Մեղապարտի առաջին տպագրական հաստոցից (1512) մինչև XVІІ դարի վերջը, հայկական տպարաններից դուրս եկած ավելի քան մեկ հազար անուն գրքերը, իրենց բազմահազար տպաքանակով, մեծապես նպաստեցին մտավոր ժառանգության պահպանմանը, գրականության ու դիտական մտքի նվաճումների տարածմանը:

XV—XVІ դարերի մղձավանջային իրադարձությունները, գերեվարություններն ու արտագաղթները մեծ վնաս հասցրին հայկական մշակույթին, բայց չկարողացան խզել ժողովրդի հոգևոր կյանքը: Մեծ էր մշակույթի պահպանման ու զարգացման գործում գաղթավայրերի դերը, որոնք այդ ամբողջ ժամանակաշրջանի ընթացքում վառ պահեցին ժողովրդի բազմադարյան մշակութային ավանդույթները մինչև XIX դարի սկիզբը, երբ քաղաքական բախտորոշ իրադարձությունները եկան բարենպաստ պայմաններ ստեղծելու նաև մայր հայրենիքում՝ պարսկական լծից ազատագրված նրա արևելյան հատվածում: